

Gården i Borre kort efter 1905.

Bønder i Borre 1870-1914 – et tidsbillede fra Aal Sogn

Af Frode Sørensen

Skriv om det, du kan huske fra din egen tid, blev der sagt for nogle år siden. Forslaget blev ikke afvist, men udsat fordi jeg netop var optaget af at læse og skrive om, hvad andre før min tid havde skrevet til hinanden om deres tid, som var før telefonen tog magten fra de rigtige menneskebreve.

Det, jeg kan fortælle om min egen tid, har kun få breve og ingen dagbogsblade at søge næring af, men må nøjes med, hvad der endnu kan findes i mit erindringsarkiv. Deri findes også noget, som jeg fik fortalt om mine forfædre og -mødre, som skal

med her og nu, fordi deres tider var før min tid.

Det må (igen) blive nogle glimt af den bondehistorie, som er i fare for at blive forsømt eller glemt af mangel på samtidsvidner.

Min bedstefar var en af de bondeskikkelser, der måske blev lidt indeklemt imellem en kendt og stabil bondetradition og en ny tids fredelige revolution, der angik alle, uanset om de kunne lide det eller ej.

Han blev født i Billum sogn i 1842 som det fjerde barn hos gmd. Søren Nielsen og

Maren Agerholm Nielsdatter, der begge var indfødte.

Han fik navnet Jakob Sørensen, skulle have heddet Nielsen som efternavn, men det varede længe, før navneloven af 1828 blev taget alvorlig. Jakob skulle kendes som Sørensen søn.

I hjemmet blev der mellem 1836 og -53 født ni sønner og en datter, som var næstældst og hed Karen. Det er sagt, at hun græd, da moderen i 1849 fødte tvillinger. Nu kunne det være nok for den 11-årige barneenepige. Men der kom to drengebørn siden.

Næppe var den sidste dreng født, før Søren har tænkt på at få de ældste sønner etablerede som gårdmænd. Hans egne arbejdssevner var større end de flestes, og sønnerne skulle ikke nøjes med en daglejer-tilværelse.

Han begyndte i 1853 med at overtage en af Nørholms (sidste) fæstegårde i Tastrup nær vest for Sig, og to år senere dens nære nabogård. De to ligelydende fæstebrevs forpligtelser så overkommelige ud, så vidt nutidsøjne kan se, og Søren har anet, at selveje lå nær for. Gårdenes areal var henved 100 tønder land hver med »revl og krat« og evt. hede, og den store families arbejdskraft var i vækst.

I september 1858 købte Søren en selvejergård i Sig og samtidig med sølvbrylluppet udvandrede resten af familien fra fødesognet Billum og bosatte sig i Sig.

Hvordan og hvor godt de faldt til i det nye sogn er ufortalt, men der er fundet spor af samkvem med slægt og venner i fødesognet. Maren Agerholm, som var en skrap kone, der havde ord for at »kunne lidt mere end sit Fadervor«, hed i Sig kun Maren Billum. Hun var en søster til den Knud Nielsen i Billum, hvis kaldenavn

Knud møller endnu kendes tillige med hans gode foretagsomhed – som svogeren Søren vist nok levede med i? Men et sagn har dog fortalt, at Søren blev svær at få i gang om morgenen i sin nye og større gård, og at Maren kunne svinge piskene over både ham og nogle af sønnerne. Hun kunne også fare hårdt frem mod alskens dårlighed og skørlevned. Blev man lidt bange for den strenge kvinde, som måske sad inde med overnaturlige evner?

Der var mergel under Sørensen nye jord. Han vidste, hvad det var værd, før han købte, og sønnerne vidste det siden. Der er fortalt om en tvist mellem ham og herremanden på Nørholm om retten til at grave mergel. En sag ved Varde ret blev tabt af Søren. Han førte selv sin sag både der og senere ved Overretten i Viborg, hvor det blev ham der vandt. Han kørte den lange vej over heden med sit hesteforspand. To dage hen og to dage hjem. (Sagens jura og præmisser overlader jeg gerne til en faghistoriker at opklare. Jeg evner det ikke).

Udvandringen til Sig gav kun plads til tre af de ti børn. Det er antydning, at der blev for lidt til de sidste, fordi en af de første blev dyrere at holde ved gården, end de andre kunne være tjent med. Om det var pengemangel eller længsel, der fik nogle af dem til at søge vestpå igen, vides ikke, men det kunne være lettere for tilflyttere at få fod under eget bord i det forblæste Borre i Aal sogn, end hvor der var arvinger nok til gode slægtsgårde. Før klitplantagen fik hold på den evindelige sandflugt, var Borreområdet et barsk og fattigt sted at være. Det kan ses i folketællingslister, at det var der folk flyttede fra og til som vinden blæste – og sandet fæg.

Da min bedstefar Jakob o. 1870 slog sig ned i Borre som arbejdsmand og indsidder,

Søren Nielsen og Maren Agerholm Nielsdatter.

havde søsteren Karen, født 1838 og gift med Kristen Kristensen fra hjemmets nære nabolag Tange, haft en gård i Borre i flere år, og Jakobs fem år yngre bror, Thue, havde tjent der som karl, indtil han tidligt fandt en pige at gifte sig med og et sted at bosætte sig, hvor der var mergel underne- den, som de kendte det hjemme fra Sig. Store grave røber stedet.

I 1871 overtog Jakob ejendommen, hvor han havde været indsidder, og sælgeren blev aftægtsmand. De byttede lejligheder. Der var 14 tdl. dyrket jord ved stedet og i forskellig afstand og retning nogle stykker moseeng og lynghede. Alle dele

havde værdi i tidens og Jakobs naturaløkonomi. Samtidig havde han held til at købe to tdl. af den bedste marskeng ved Ho bugt for en pris på 2800 kr., en pris der næppe har ændret sig siden. Hele herligheden var takseret til lidt over en tønne hartkorn, og Jakob var dermed at regne for gårdmand. Det var den, som kunne leve af sit jordbrug. Husmandens lille jordlod var kun en hjælp til det daglige brød. Resten måtte tjenes ved håndværk eller daglejarbejde hos bønderne.

Jakobs største og måske eneste prioritetsbyrde var aftægtsydelse til sælgeren. Hans besætning kom aldrig til at udgøre

mere end fire malkekøer med tillæg af kvier og stude, hvoraf de to ældste var trækraft, mens to yngre voksede til. Kørestudene gav tilvækst, mens de trak ploven eller hølæsset. Når den sidste fure var pløjet og rugen sået om efteråret, kunne de sælges til slagting. I vinterhiet var der ikke brug for så meget trækraft.

I et par små svinestier, hvor der (ifølge min far) kun blev muget ud søndag formiddag, gik der højst et par svin i hver. Indføjedede avisnotits er bevis for, at Jakob har haft en god so. Der røbes også, at handel med smågrise foregik parvis. I hans tid var får mere nødvendige husdyr end svin. Uden får ingen uld og uden uld intet tøj, og hvis der kom kød på bordet, var det tiest fårekød eller måske et stykke soflæsk. Fåreslagtingen klarede Jakob selv.

Jakobs kone, Jensine Pedrea, ifølge bilde en køn og velklædt gårdmandsdatter hjemme fra Sig, var sypige af fag. Det er sandsynligt, at hun som gift kone holdt fast ved sit håndværk, thi der kom ingen småbørn, der krævede tid til omhu. Efter nogle års forgæves venten hørte hun og Ja-

kob om en toårig, moderløs pige, som havde det usselt der, hvor hun var udliciteret i pleje for laveste bud. De harmedes retfærdigt over slig misrøgt og tog barnet hjem til sig som deres eget uden vederlag. Det var født udenfor ægteskab i april 1873, moderen døde i barselseng, og den lille blev døbt ved hendes kiste og fik navnet Mette Kristensen.

Jensines moderlykke blev ikke lang. Hun døde i november 1875 knap 30 år gammel, vistnok af tuberkulose. Mette blev moderløs igen, og Jakob sørgede. Han tænkte på at »flygte« til Amerika i en tro på, at han der kunne dølge sorg og savn. Mens han var ved at stå i sine støvler for at gå ud og melde sig fra sin hjemstavn og sit land, følte han barnets hånd på sit knæ. I et glimt så han, hvad han skyldte barnet og sin afdøde kone. Han satte støvlerne og blev hjemme ved sine træsko og det barn, han selv havde taget til sig. Barnets hånd havde styret slægtens spor –.

Jakobs enkestand varede et år. I november 1876 blev han gift med Ane Cathrine Nielsen, der var 27 år og ældste datter af afdøde husmand Niels Hansen i Oksbøl.

Med hende begyndte der at komme børn i huset. Den søn, som blev født i maj 1878, skulle som skik var og uanset køn opkaldes efter den afdøde kone, Jensine Pedrea, og bæres til dåb af hendes mor »Laurids Sørensens Hustru i Sig«. Således gik det til, at Jakobs ældste søn (som ad åre blev min far) fik det strenge navn Jensinus Petrus og ikke det gode navn Søren som sin farfar. Det var måske en trøst for den uskyldige unge, at andre af tidens opkald lød lige så tossede eller værre. Med tiden blev det i underskrift og omtale forenklet til J.P. eller I.P.

Til og med 1891 blev der født seks børn

I Ribe Amts Tidende, Oktober 1879.

★

En so tilhørende gårdmand Jakob Sørensen i Borre, Al sogn, har siden nytår tre gange lagt grise, nemlig nytårsdag 19, Kristi Himmelfartsdag 19 og nu den 8. ds. attter 19, altså ialt 56 grise i 3 fjerdingår, hvilket vistnok må kaldes sjælden frugtbarhed. Grisene er solgt til en gennemsnitspris af 14 kr. parret, og soen har altså i det nævnte tidsrum indbragt sin ejer den nette sum af 392 kr.

mere, der alle fik mere rimelige navne fra slægten. Datteren Maren, født 1882 og opkaldt efter sin farmor, var som voksen skuffet over, at hun blev snydt for mellemnavnet Agerholm, der ikke kunne købes senere.

Plejebarnet Mette blev aldrig adopteret, men hun blev det »enebarn«, der stod Jakob nærmest. Hun var fem år ældre end den næste og havde været der, mens Jensine Pedrea levede. Sine egne børn skaffede han det nødvendige udkomme og lod moderen sørge for omsorg og opdragelse, og hun lagde det meste af sin pædagogik på sin den ældste, der så måtte dele ud til de yngre.

Pigen Maren blev den, som bedstefaderen Søren i Sig ønskede hjem til sig i nogle år for at have et barnebarn at gå med ved hånden og fortælle for. Hun fik det godt hos de gamle, men længtes efter sit hjem.

Da Jakob havde været bosat i Borre i fem år, fik han plads i Aal sogneråd efter den otte år ældre proprietær Jens Stockholm Vindfeld, Hesselmed.¹

Jakob var ikke den reformglade foregangsmand, der kunne læse og skrive stort bedre end de folk, han havde bosat sig iblandt, men de hverv, han blev betroet, kunne han røgte med de evner han havde, og i tilgift havde han sine folks tillid. Det passede sammen.

I sit område skulle han selvfølgelig holde kik med, at vejene var gode nok til at køre på, og at folk, som var i nød og trang, fik den fattighjælp, de kunne tilkomme. Det sidste var en social opgave, som lignede den han fik, da der i 1877 blev stiftet en sygehjælpsforening i Aal sogn, hvor bestyrelsen i hver sit område skulle tilse, at der var reel sygdom og ikke kun pjækkeri. Foreningen kunne yde tre kroner om ugen

Jakob Sørensen omkring de 70 år.

for tabt dagløn, men havde intet med lægehjælp at gøre. Dens finansielle velgører var den gamle proprietær og plantør Stockholm, Hesselmed. Hans andet legat på 2000 kr. i 1885 blev grundlag for en alderdomsforsørgelse.²

Jakob ødslede ikke med ord eller meninger, men hvad der kom, var ikke altid let at røkke ved. Bag det barske væsen var hjertetaget i behold. Han var hjælpsom, hvor det tiltrængtes, men forkælede ingen med sin gode vilje. Skulle der våges ved en syg eller døende i nabolaget, kom Jakob og hans kone af dem selv og holdt nattevagt. Det var en af deres uskrevne borgerpligter. Og ved barnefødsler var Ane Cathrine

en god håndlanger for enhver eksamineret jordemor.

Ved mejeriets oprettelse i 1883 blev Jakob Borres mand i den første uøvede bestyrelse. Hans virke der har jeg ikke fundet ret meget om. Det skulle læres af dem alle. Det var hos ham, mælkerutens beboere skulle hente deres mælkepenge, og Jakob lod dem nødig gå igen uden at byde en skænk at gå hjem på. Den byrde skulle han ikke være alene om hver gang, og deraf kom den gode skik at lade disse udbetalinger skifte fra sted til sted langs mælkeruten. Stedvis lever den endnu længe efter, at mejeriet døde.

Jakob var næppe den iderige i det uprøvede mejeris anliggender. Det havde den

Jensine Pedrea Sørensen fra Sig.

11 år yngre Niels Kristensen, Damsminde, større lyst og evne til.³ Jakob var hjemme i det traditionskendte. Sagt med nutidsord var han vanetæinker. Hans årlige mælkeproduktion var i 1895 på godt 16.000 pund eller i midten af de godt 2,5 mio. pund fra 164 leverandører.

Mest kom der fra Niels Christensen, Broeng, der havde nær 56.000 pund og mere året efter. Men Jakob kunne betale enhver sit. Han var en god agerdyrker i forhold til sin tid. Udgifterne holdt han nede, og indtægterne blev mindre af sig selv, efterhånden som andelstidens fremgang blev en tilstand, som han *ikke* fik gjort nyttig hjemme hos sig selv. Det måtte hans efterkommere så indhente. Jakob kørte med stude sin tid ud. Så gik han dog ikke helt i stå, men fik tid at vente på sin sjæl.

Da den emsige pastor Schous vækkelsesbølge forskrækkede en del af Aal sogn, blev det ikke Jakob, den skyldede omkuld. Han var ikke kirkefjern eller from, men han var blandt de første, der klagede til provsten over præstens opførsel og embedsførelse over for dem, han tillod sig at kalde vantro. Jakob kørte til kirke i Ho med sine stude. Det var kun otte km, og der kunne han være i fred med sin tro eller tvivl. Og hans datter, Maren, blev sendt til Ho at tjene, imens hun gik til præst og blev konfirmeret der.

Ved år 1900 var der sket mere udenfor Jakobs skeldige end bag hans egne lerklinede vægge og lerstampede gulve. Hans søskende, der kom til Borre før ham, var rejst tilbage til hjemegnen af fornuftige grunde, og en yngre bror, der ikke lignede Jakob ret meget, var kommet i stedet. I 90'erne døde de gamle i Sig, begge 87 år, men den bedstemor i Oksbøl, som Jakobs børn lærte at kende bedst, levede helt til 1907.

Nabogårde havde skiftet ejer eller var brændt og bygget op igen andetsteds. Omkring kroen og mejeriet var byen Oksbøl ved at vokse frem. Den ventede på sin jernbane.

Den bondetradition, Jakob var rodfæstet i, da han kom for 30 år siden, var han lige tro imod. Det var de andre, der var ved at overhale fremtiden, der hvor han kun så evigheden.

Børnene var sendt ud at tjene senest ved konfirmationstiden. Den yngste var kun ni år, han selv 58 og Ane Cathrine 50 år – og hun blev ikke mere. Hun døde 2. maj 1900. Det tredje dødsfald af samme sygdom i Jakobs tid. Nu havde han mistet to koner og et barn i mindre end 25 år. Han kørte fast.

Datteren Maren, som havde passet sin dødssyge mor på det sidste, forsøgte at holde hus for faderen, men det kneb at forliges. Hendes utraditionelle tanker om at komme på højskole og dernæst lære sygepleje kunne ikke blomstre på Jakobs lerstampede gulve.

Der gik et par år, som de bedst kunne. Den ældste søn, Jensinus, var på Ollerup folkehøjskole en vinter, og soldat ved Livgarden, så længe som man dengang skulle. Han var 25 år, da han i november 1903 fik udtjent som forkarl hos gdr. Jakob Termansen i Jægum og kom hjem for at overtage ejendommen efter sin 61 årige far.

Det skete ifølge skøde og aftægtskontrakt af 11/12 1903 for en kontantsum på 4.000 kr. hvoraf 3.200 var pantegæld til sælgeren og 800 pantegæld til andre. Derudover tinglyst aftægtsforpligtelse for faderens livstid og for hans 12 årige datter, Kirstine, til hun blev 18 år. Jakob skulle have to værelser til fuld rådighed med lys og varme efter årstiden, god og tilstrække-

Ane Cathrine Nielsen fra Oksbøl.

lig kost ved ejerens bord, fornødne klæder, vask og rengøring, pleje og opvartning ved sygdom og kørsel med læge om fornødent. »Og ved min død skal Stedets Ejer bekoste min Begravelse på hæderlig og anstændig Maade efter Egnens Skik og Brug«.

Med alt dette og faste skatter etc. blev stedets kapitaliserede værdi 7.000 kr., og dermed var sælgerens forhold klaret, men ikke køberens. Han skulle bruge penge straks, hvis han skulle blive ved stedet. Stald og beboelse skulle fornyes, besætning fordobles, hestekraft skulle afløse studepar o.s.v. – men det behøvede Jakob ikke at ville se. Han ville ikke have et kreditfor- eningslån ind foran sin aftægtsprioritet, og hans søn måtte så låne i den lokale spare- kasse.

Som husholderske for den første vinter lejede han den pige, han havde tjent sammen med i Jægum. Hun var 26 år, hed Marie Pedersen og stammede fra Mors, men havde været på egnen i nogle år. I vinterens løb fandt de på en langt bedre ordning. Den 10. maj 1904 blev de gift i Aal Kirke i al beskedenhed.

Dagen efter kørte Jensinus de sidste læs møg ud og såede de sidste roer. Han skulle dernæst til at brække den gamle stald ned og have en ny og større bygget samme sted. Håndlangerarbejdet ville han selv gøre. Det nødvendige markarbejde skulle så gøres i de lange aftener efter håndværkernes fyraften kl. 6 (18). De daglige sysler med de husvilde husdyr var faderen en god hjælp ved.

Han var med sine 62 år en ung aftægtsmand, der ikke led af sygdom, men han brød sig ikke om, at sønnen rev de gamle huse ned, der havde stået i hans tid og længe før. Den gamle havde dog bygget en stump lade, der fik lov at stå i al hans tid. Den nye stald var kun første del af de byggeplaner, som den »dristige« bygherre havde gået med længe. Stuehuset skulle fornyes året efter – senest – ikke af fløthed, men af hensyn til næste generations sundhed. Der havde været tuberkulosedødsfald nok på de lerstampede gulve, som der var spyttet på efter trang eller blot skik og brug. I den henseende var Jakob måske ikke mere svinsk end mange i hans tid, men det kunne også være slemt nok. Det almindelige spytteri havde været et problem ved mejerigeneralforsamlinger og på kirkegulvet.

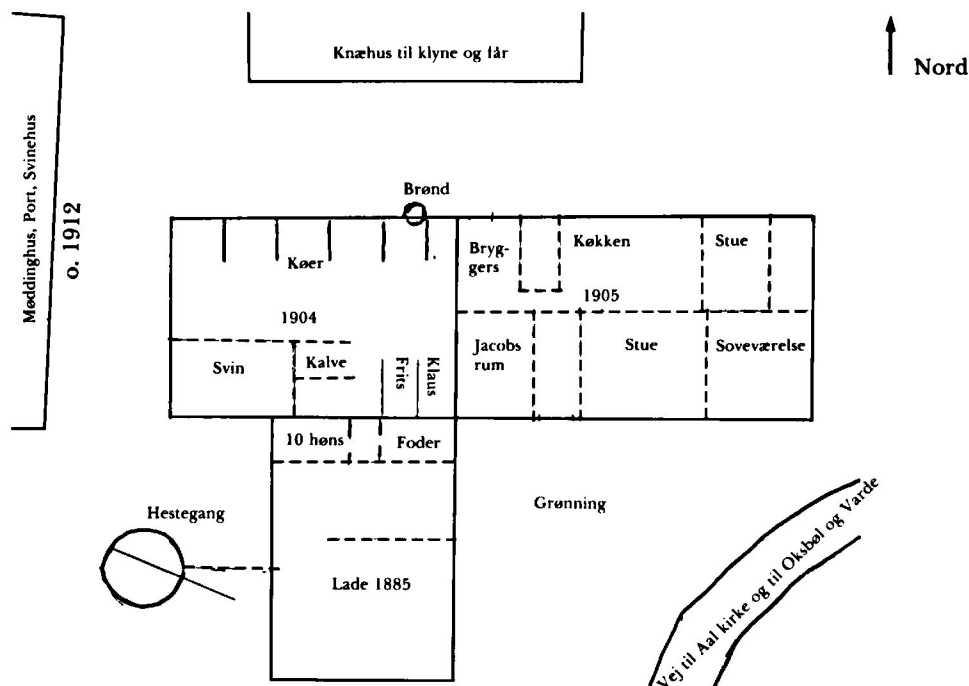
I den nye stald blev der båse til 15 kreaturer, heraf 8-10 køer i dobbeltbåse a tre alen (185 cm), et par sostier og plads til to stærke brune russerheste, der hed Klaus og

Fritz. Den sidste var blind, men kunne dog følge en lige plovfure alle sine dage.

Det var svært at spå om fremtiden også før Storm P., men den nye stald skulle have været lidt større, mens man nu var ved det, eller måske lagt et mere bekvemt sted? Men far og søn havde dog et til fælles: de ville nødigt stifte gæld. Jakob kendte et eneste afskrækkende eksempel blandt sine mange brødre, deraf var han måske den forsigtige mand? Hertil kan føjes, at i al hans tid som bonde havde det været dårlige tider for landbruget. Den første del af andelstiden var en krisetid, og det kostede at bygge mejerier og deslige, men de gjorde det alligevel og fik det betalt, og deres sønner fik de gode resultater, før de selv anede det. Tiden fra o. 1900 til 1914 blev den bedste, landbruget har haft, thi da var der balance i tingene. Det mente min far og hans generation, og jeg har ikke bedre kildegrundlag.

I det andet byggeår var familien vokset med en søn et par måneder, før det gamle hus skulle falde og blot lidt af det nye være beboeligt snarest muligt. At bevæge sig ud til naboer for at spise og sove m.m. skulle kun være en kort overgang i en travl tid, hvor arbejdsdagens længde var bestemt af solen. Og der var håndværkere, der skulle vartes op både med materialer og fuld kost, som det var skik dengang.

Min far har fortalt, at der gik kun tre uger fra det gamle blev forladt, og til et hjørne af det nye kunne give husly i al tarvelighed uden at kaldes færdigt. De to byggesomre i træk var en arbejdsbyrde, som man skulle være ung for at holde til og kun for en tid. Huset blev bygget solidt og godt, men ingenlunde flot. Det kostede i kontant arbejds løn til bygmesteren, som vistnok var fra Billum, 265 kr. + fuld kost.

Skitse over ejendommen matr. 19 a, Borre, Aal Sogn år 1885-1914.

Hvad tækkemand, maler og deslige kostede vides ikke.

Hele den nybyggede herlighed blev tækket med strå af plejltærsket rughalm, som der var nok af på egnen, og det blev sikkert lagt op som det skulle af Niels Nielsen, Billumvad, der havde ord for at være egnens bedste tækkemand helt til sin død i 1930.

Intet var flot, men alt solidt og godt. Stuehusets hulmur var kønne flammede sten helt fra Esbjerg, mens stalden kunne nøjes med de mere primitive fra det nære Kjelst teglværk. Det viste sig, da vinduerne var nær 50 år gamle, at de var lavet af prima amerikansk fyrretræ købt på nærmeste strandauktion.

Det nye stuehus var egentlig kun en for-

længelse en tilbygning til den årgamle staldlænge, planlagt med hensyn til god brugsværdi for små penge uden skelen til spidsfindig byggestil i en overgangstid. De 7,5 m i bredden og knap 2,4 m til loftet var nær den nye tids norm, men den sammentrængte form var i pagt med egnens gamle husmandsstil. Der var kun et støbt bryggersgulv og to døre imellem køkkenbordet og det nærmeste dyr i stalden. Det passede til både fars og søns nedarvede bondenatur og – kultur at være i nærhed af deres dyr dag og nat. Luften lignede endnu den, de var født i, da koens vinterføde var velbræmmet enghø eller agerhø med mange slags ukrudtsblomster i. Den vestre stald-dør var også stedets daglige entredør. Traf man ikke folk der, så kunne bondeduelig-

hed og kreditværdighed beses af gode øjne undervejs til køkkendøren.

Stalden blev bygget, da loft af jernbjælker og murede hvælvinger var ved at blive god byggeskik, mens fodergange foran køerne endnu var for pladskrævende i små stalde, men foran ædetruget var der dog et faststøbt vandtrug med et rør ud til vandpumpen af træ, der ved håndkraft trak vandet op fra en gammel murstensbrønd, der i en våd vinter virkede som sivedræn for overfladevand. Det var ikke altid så pænt som det klare grundvand, som der skulle holdes hus med i en tør sommer. Man var tilfreds, når der var vand nok, og kældergulvet var tørt. Resten kunne man vænne sig til.

I det 100 m² lille stuehus var der efter gammel egnsskik mange rum og endnu flere døre. De to små værelser, som Jakob havde løfte om ifølge skøde, var indskrænket til eet, der til gengæld var stort i forhold til hans vaner. Foruden hans brede seng og den store bilæggerovn, hvori der blev fyret fra skorstenen, var der plads til et par siddende gæster. Det var også let for ham i sine sivsko at »stavre om ved skorstensgruen« og »fram ad æ kjørres« som var hans egnsbetegnelse for kostald.

Imellem aftægtsrummet og stalden var den store murede bageovn, som det var Jakobs sag at fyre i (lyse ovnen). Det er for sent at spørge, men der kan gættes på, at det var en gammel ovn, som det nye hus var bygget hen over dels for fremdeles at kunne bage »eget brød til egen dug« og for at bevare noget af Jakobs kæreste dont, den som kun han kunne håndtere. Han var jo ikke den, der frydede sig over forandringer, men ingen forandrede noget blot for at genere ham.

I resten af husets sydside var der en lille

forstue og dernæst stue og soveværelse efter tidens normale mål. I det nordvendte køkken var der plads til otte-ni mennesker ved det bord, der havde stået i det gamle hus, og det nye komfur havde tre »fyrehuller« og en messingstang langs de to sider at læne sig imod. Den blev af nogle kaldt unødvendig flothed.

Min mor, der kom fra andre egne var ikke indstillet på at bruge køkkenet til sy- og læsestue eller aftensæde til hver en tid. Til sligt brug var der indrettet en lille dagligstue også mod nord, hvor der var plads til hendes trædesymaskine, et bord at læse og skrive og drikke kaffe ved, og en lille kogekakkelovn – et lunt og hyggeligt rum, der kunne spares brændsel i.

I nordøsthjørnets lille pigekammer var der plads til kommode og seng foruden pigen selv, når hun sov sin nødvendige søvn. – En ung tjenestepige var på små gårde en mere nødvendig medhjælp end en karl – et behov der steg i trit med, hvor mange børn husets mor fik at ofre tid og omsorg for. Des mere arbejde blev der til pigen. Det meste af dagens dont i hus og gård 365 dage årligt var betroet kvinder som en selvfølge – og set fra deres side ikke altid noget, mænd kunne bruges til. Mælkens behandling var forlængst overladt til mejeriet, også hvor det holdt hårdt at slippe det, men kvindehænder var stadig de bedste til at malke køer og holde spandene rene, påstod mænd som gerne selv ville være fri. Min far undgik at få det lært, men min bedstefar kunne, og min mor var god til det. I mange år var det de to, der malkede staldens otte sortbrogede jyske køer tre gange daglig, og mælkemængden steg år for år, men det kunne også have andre årsager.

Tjenestepiger var der så mange af, som

der kunne blive, så længe piger mellem fjorten og en snes år ikke havde eller kendte andre muligheder end at komme »ud at tjene«. Bønders og andre borgeres egne børn var en stor del af det samlede, uopklarede antal. Om pigen tjente hjemme eller byttede plads og erfaringer med andre var blot en del af systemet, der også gjaldt den mandlige ungdom indtil flere og flere fandt andet arbejde – eller udvandrede.

Pigen på landet blev en universalperson, ellers duede hun ikke. De fleste steder malerede hun sin part af køerne, spandevask var hun selvskreven til, og de skulle være rene. Mejeriets folk var blevet så dygtige i deres fag, at de havde mod til at forlange kvalitet af deres bønder og disse igen af deres piger.

Pigen var med, når kartoflerne skulle sættes om foråret og siden, når der skulle luges roer og gulerødder, når høet skulle vendes, rives og lægges (lades) på vognen og køres hjem og ind på loftet, når kornet skulle bindes i neg efter »æ mejle« og siden samme vej som høet. Og ved kartoffelsamlingen kunne hendes hænder være de rappeste. En rap replik til mandlige spydigheder kunne også forekomme.

Indendørs skrællede hun kartofler, vaskede op i middagsstunden, fejede gulve, bar brændsel ind etc. og skelede til konens kokekunst ved komfuret. Hvad der blev lært og erfaret kunne være efter devisen: klog af skade.

Tjenestepigen var sin tids uundværlige arbejdskraft. De fleste havde det godt, så længe de ikke kendte andet, der tilsyneladende var bedre. Set fra nutidsstade fik de lidet lært, men de gjorde erfaringer, der var hold i livet ud.

Hvad hun fik i løn for 70-80 år siden er

svært at sætte tal på, fordi en god del af især pigeløn endnu havde et stænk af naturaløkonomi (nu kaldes det frynsegoder). Når der alligevel var en symaskine eller en omrejsende sypige i huset, kunne der også falde en rest af til pigen. Hun hørte huset til med besværligheder og rettigheder, og der skulle ikke så mange rede penge til for at være lykkelig.

Det blev næppe forudset, da mine forældre havde travlt med at bygge i 1904-05, at de skulle bygge fire gange mere i deres tid. Der var stadig kun de 14 tdl. ved stedet plus lidt udmark, eng og hede og ingen ønsker eller stræben efter mere jord, men der var en tro på at få mere ud af jorden, end de gamle havde fået.

Den landbrugsudvikling, der tog fart med et mejeri i hvert sogn, havde fået mange grene, som en ny generation af bønder var parate til at bruge. Nogle havde været på landbrugsskole og flere på en af tidens mange højskoler, der også gav landbrugsundervisning, og de, som blev hjemme, lærte af de andre tværs over markskellet. De fleste fik lært at bruge kunstgødning og importerede fodermidler og at fodre køer bedre. Tendensen blev selvforstærkende i større avl, mere foder, flere køer og svin og dermed mere gødning til den samme jord. Bondens guldalder var kommet uden varsel – med afsmitning til hele samfundet.

Der gik kun få år, før min far manglede husplads til sine svin. Det var tildels forårsaget af, at mælkemængden fra hans otte køer var steget til mere end 40.000 pund pr. år, som da var det meste, mælkekusken i Borre læssede på et sted. Når mejeriet havde skummet fløden og solgt, hvad den lille bys husmødre bar hjem i kander og andre »dele«, var det bondens pligt at få

resten, d.v.s. centrifuge- og kærnemælk, hjem som føde til sine kalve og svin og evt. bruge af det i sin husholdning. Prisen var symbolsk, fordi mælken ikke havde skiftet ejer, men dog belastet mejeridriften ved sin mængde. Og bonden var mejeriets rette ejer i forhold til sin brug af det.

Således gik det til, at der blev en rimelig balance i forholdet malkekøer og svinehold. Ingen havde køer uden svin, og ingen havde svin uden køer.

Der var også sket en afgørende vending i det traditionelle forhold, at husdyrhold skulle være pinlig afhængigt af, hvad der kunne eller ville gro på stedets egne marker. Mens der i »de gode gamle dage« før andelstiden blev solgt korn fra Danmark til andre lande, var det nu blevet omvendt. Det var blevet økonomisk forsvarligt at købe korn og oliekgær at supplere sin egen avl med. Det var især til nytte for små jordbesiddere med deres altid nærværende arbejdskraft og indsigt. Gennem de landøkonomiske foreninger og andre kilder fandt teoretisk viden ud til alle der ville se, hvad der betalte sig bedst. Politiske myndigheder blandede sig ikke i bønders daglige dont.

Det stigende høstudbytte af egen jord havde at gøre med, at der kunne købes kunstgødning af forskellig art, men den kostede penge. Samtidig blev der fra forsøgsstationers og planteavlskonsulenters lokale markforsøg spredt megen viden og vejledning i, hvad gårdens eget møg og ajle var værd, hvis den blev bedre opbevaret og anvendt. Disse værdier fik i min bedstefars tid lov at sive i jorden, hvor de faldt, hvis de kunne, eller flyde hvorhen de ville. Afløb i rør fra stald til en tæt ajlekule var ingen »nytte« til for o. 100 år siden. Sådan havde det jo været, så længe nogen kunne

huske. Hvordan det så i kort tid forandrede sig til det bedre havde måske en årsag i, at mejeriernes ubønhørlige krav til renlighed og kvalitet bredte sig til hele landbruget og til byerne med.

Min fars andet byggeri o. 1912 havde flere formål. Han kunne ikke fortsat drive landbrug uden et rummeligt møddinghus. Det hørte med til hans næsten pinlige ærbødighed for de møgværdier, der to gange daglig blev kørt ud af stalden i den specielle trillebør, der lokalt hed en støwt.

Et stort halvtag skulle dække for sol og regn, og han vogtede nidkært over, at hver en dråbe udsivende saft fandt vej til en solid ajlebeholder, som blev støbt under den vognpart, hvor hans nye fjedervogn med to agestole fik husly. I resten af huset var der plads til 25-30 slagterisvin, og ovenpå var der megen loftsplads til hø, som i vintertiden daglig blev båret i favnfulde (borringer) fra det fritliggende hus og over til kørerne i al slags vejr. Det blev en daglig vane – lettest for folk med lange arme.

Omkring den samme tid skete der noget andet. Den nærmeste nabo mod sydøst, Klaus J. Madsen, solgte sin ret anseelige gård til nogle »gårdslagtere«, der havde i sinde at sælge det meste af jorden fra og sammenlægge resten med et nedlagt sted ved modsat side. Ved denne lille jordfordeling købte min far henved tre tdl. ved sit sydske for 1200 kroner kontant ifølge skøde af 1913. En anden nabo, Jens Chr. Hansen, der var gift med min fars plejesøster Mette, forsøgte at overtage andre ca. 20 tdl. men det lykkedes kun halvt. Om det var pengenød eller fysisk og psykisk uoverkommelighed, der kom i vejen, kendes ikke, men efter et par års forløb måtte min far også købe de 11 tdl. der lå op mod hans gamle og nye markskel. Det skete mere af

pligt overfor svogeren og den forsømte jord end af lyst. Købesummen var ifølge skøde af 3/4.1916 3700 kroner som blev erlagt kontant.

Det kan undre i nyere tid, at en bonde på 36, som det gik godt for, helst ville nøjes med sine 16-17 tdl. Det kan være sket samtidig med, at han afstod et stykke udmark til oprettelse af et husmandsbrug på Borre Østerhede, men det er ikke bevist.

Jeg var knap nok født, mens det skete, men husker, hvad min far fortalte, da jeg blev gammel nok til at spørge. Det kom stykkevis og delt. Han huskede bedst, at det var strengt pludselig at få sit areal fordoblet. Det gik ingensinde bedre end i den første halve snes år med de kun 14 tdl. og de otte køer, der som skik var, stod i tøjr for at holde hus med sommergræsset i forhold til mælkeydelse. I maj måned blev der suppleret med staldfoder af friskslået, grøn rug, og når det var brugt, var der samlet staldgødning til en afgrøde mere, der i reglen var turnips, som blev store nok til brug i august. Sagen var at få mest muligt ud af den jord man havde, før man ønskede sig mere.

I det tiår min far havde haft ejendommen, havde han nået at få den sat i skik efter ønske. Der var bygget tre gange, jorden var drænet på udsatte steder, og granhegn var plantet til læ for vind og vejr. Og det var betalt altsammen ifølge hans eget udsagn. Intet havde været begunstiget eller belastet af offentlige tilskud. Hans skatteydelse var større end rentebyrden.

Det var hans erfaring, at anstrengelsen skulle overståes, mens man var ung. Da hans gård ret pludselig skulle være næsten dobbelt så stor, var det unge mod begyndt at svinde.

En brugelig karl kostede godt 300 kr.

årlig + kost og ophold, men det passede bedre til hans temperament og sædvane at beholde den solide daglejer, han i travle tider altid havde haft. Der var husmænd i nabolaget, hvis jordlod var for lille til at leve af eller holde hest på, der gerne ville tjene o. 3 kr. daglig + kost og låne gårdens heste i tilgift. Det var en form for gensidig hjælp.⁴

Bedstefars nytte i det daglige gled stille og roligt ind i et samarbejde med hans fire børnebørn. Min ældste bror kom tidligt ud at harve med de brune russere.

Som tiden gik, blev det næppe fortrudt at familien fik større virkefelt. Hvis der intet var hændt, var der blevet for lidt for børnetilvæksten at gøre nytte ved, og det var ikke mine forældres ønske, at alle deres børn skulle sendes ud at tjene i 12-14 års alderen.

Mere jord krævede mere husplads, men der gik lang tid, før min far fik samlet kræfter og måske også andre midler til det. Han fik god øvelse i at sætte kornhæs, men det blev han også træt af.

Ordene om de gode tider før 1914 har godt af at få et par afrundede, men troværdige tal med på vejen. Mange vil måske gætte på, at det gode skyldtes stærkt stigende priser på det, bønderne skulle leve af at sælge i andelstidens første årtier, men så nemt var det ikke. I april 1910 kostede et pund smør o. 100 øre med små udsving op eller ned, thi »de engelske Smørmarkeder er fremdeles demoraliserede og Pri-serne falder stadig« og »Sælgerne maa tage betydelige Tab for at faa solgt«. Men sælges skulle der, før det gik i fordærv.

Svineproduktionen steg stærkt fra o. år 1900. I det år blev der slagtet 625.000 stk. på 26 andelsslagterier og i 1909 dobbelt så mange på 34 slagterier. Det kneb længe at

blive enige om en fælles notering. For år 1901 blev den udregnet til godt 80 øre pr. kg og i 1913 til o. 105 øre, men andelsslagteriet i Esbjerg og dets store filial i Struer ville til tider give lidt mere end de andre slagterier.⁵

Den rette årsag til de gode tider måtte findes i den stigende produktion, der kunne holde prisen, fordi køber kunne stole på den gode kvalitet. Andelssagen var ikke kun det, at mælken blev behandlet, og at svinet blev slagtet og andre tekniske gerninger. Dens bedste resultat var måske, at alle kunne få den rette pris for deres produktion – stor eller lille. Sådan havde det ikke altid været. Et helt slægtled fik en god og tiltrængt økonomisk opdragelse.

De fleste var vokset op i en fattig tid. Deres nøjsomhed var blevet en livsvane. Det er ikke muligt at finde præcise tal om, hvad de tjente i rede penge. Mange udgifter og behov var slet ikke opfundet eller eftertragtede. I 1902 kunne en middelmådig bonde betale sin årlige skat med o. 100 kr. Min bedstefar kunne slippe med 49 kr.⁶ De første mejerister og brugsuddelere måtte dele kår med den bedste halvdel af

deres foresatte bønder. Tallene i annoncen fra 1909 kan omregnes til en årsløn på ca. 4000 kr. hvoraf der også skulle lønnes medhjælp.⁷ Den nye uddeler, Søren Nielsen og hans energiske kone Marie i »æbrugs« klarede sig godt i de stedlige vilkår. Søren døde i 1943.

Der var næppe stor forskel i indtægt hos bønder, håndværksmestre og andre selvstændige. Ingen blev rige, men de havde det bedre end der, hvor en stor familie kun havde to hænders slæb for andre at leve af. Privat hjælpsomhed kan ingen sætte tal på. Den foregik i reglen diskret for ikke at gå nogens ære for nær.

Med den store krig 1914-18 blev verden en anden, og den tid jeg hidtil har skrevet om efter andres udsagn og nogle logiske formodninger kom aldrig tilbage. Jeg begyndte med at ville skrive om min egen tid, men der var så meget, som havde det ældres ret til at blive fortalt først, at det fyldte den plads der kunne blive. Til næste år håber jeg at kunne bringe noget af det, som jeg selv har oplevet med mine egne sanser.

Noter og henvisninger

1. Valgbog for Aal Sogneråd.
2. Protokol for Sygehjælpsforeningen for Aal Sogn.
3. Breve fra Niels Kristensen 1865-1913.
4. Tidsskrift for Landøkonomi 1911.
5. Andelsbladet 1909-1913.
6. Ribe Amts Tidende, Skatteliste for Aal Kommune 1902.
7. Annonce i Andelsbladet 1909.

Frøde Sørensen, f. 1915. Gårdejer, Borrevej 5, 6840 Oksbøl. Lokalhistorisk medarb. ved arkivet i Oksbøl. Tidl. opgaver: Ugekorrespondent til Landsbladet 1959-78. En gammel brandkasse og dens samtid, og En vestjysk friskole og dens forhistorie, i »Fra Ribe Amt« 1981 og 1986. Udg. Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 – et tidsbillede fra Aal Sogn (1984). Medtog H. K. Kristensen prisen 1984.

Uddeler søges.

Bladsen som Uddeler i Aal Brugsforening ved Oksbøl St. bliver ledig 1. Oktober eller 1. November d. A.

Lønnen er 5 % af Butiksvarer, 2 % af grove Varer og 3 % af Markfrs.

Uddeleren skal stille en Kaution paa 3000 Kr. svare til alt Svind og betale Halvdelen af Indkøbsmateriale.

Omsætningen er ca. 60.000 Kr. i grove Varer, 50.000 Kr. i Butiksvarer og 4000 Kr. i Markfrs.

Der er indlagt elektrisk Belysning og Drikraft. Ansøgninger om Pladsen, vedlagt Anbefalinge, sendes til undertegnede inden 1. Juli.

Anton Lauridsen,
Stjødstrup pr. Oksbøl.

Annonce i Andelsbladet den 18. juni 1909.